

به امضای رسانده بود.^۱

ترکیه و مسئله آب

در ۱۹۹۳، سلیمان دمیرل،

رئیس جمهور ترکیه، طی سفری به سوریه با

حافظ آسد، رئیس جمهور سوریه، دیدار کرد

و مشکل آب بین ترکیه و سوریه را از نظر

سیاسی حل و فصل نمود. ولی حمایت سوریه

از حزب کارگران کردستان مانع از اجرای

مفاد تفاهم نامه بین دو کشور شد.^۲

ادامه مشکل آب بین سوریه و ترکیه باعث

شد سوریه در اواسط دسامبر ۱۹۹۵ در

اجلاس اتحادیه عرب (متشکل از مصر،

بحرین، عربستان سعودی، کویت، عمان، قطر

و امارات متحده عربی) در قاهره شرکت

کرده، برای وارد ساختن فشار به ترکیه و

دولت ترکیه در دوران ریاست جمهوری

تورگوت اوزال، در ۱۹۸۷ قراردادی با

دولت مردان سوریه در خصوص واگذاری آب

به آن کشور امضا کرد. طبق این قرارداد

ترکیه از آب رودخانه های دجله و فرات در هر

ثانیه ۵۰۰ متر مکعب آب به سوریه

می فرستاد. تورگوت اوزال با این ذهنیت که

قرارداد مذکور مانع حمایت سوریه از گروه

تروریستی حزب کارگران

کردستان (پ. کا. کا) خواهد شد، آن را

اتخاذ تدابیر ویژه علیه آن کشور دست به کار شد. سوریه در ۵ دی ۱۳۷۴ نیز کشورهای عضو اتحادیه عرب را به مدت دو روز در شام گردهم آورد.^۲ در پایان این گردهمایی، بیانیه مشترک دو صفحه‌ای منتشر شد که در بخش نخست آن بر اهمیت اتحادیه عرب و نیز حمایت از فلسطین تأکید گردیده است. بخش عمده‌ای از بیانیه مربوط به اسرائیل و لزوم عقب‌نشینی از بلندی‌های جولان است. در پایان نیز دو پاراگراف به مسئله ترکیه و آلودگی آب ارسال شده به سوریه اختصاص یافته است. در این بیانیه بر ضرورت مذاکره ترکیه و سوریه طبق قرارداد ۱۹۹۳^۴ تأکید گردیده و از ترکیه دعوت شده تا از صدور آب آلوده به سوریه خودداری کرده آب فرات را به طور عادلانه بین خود و سوریه تقسیم کند.^۵ برخی از خواسته‌های سوریه از ترکیه به شرح زیر است:

۱. توقف ارسال آبی که ابتدا به منظور آبیاری اراضی در ترکیه مورد استفاده قرار گرفته است؛
۲. افزایش میزان آب ارسالی؛
۳. سوریه از وجود سسد «بیرجیک» (Bircik) در پایین سد آتاتورک خشنود

نیست؛ زیرا ترکیه هنگام ساخت آن سوریه را در جریان امر نگذاشته است؛^۶

۴. سوریه ضمن اعلام مخالفت با طرح گاپ خواستار امضای قرارداد دائمی بجای قرارداد موقت ۱۹۸۷ با ترکیه است؛^۷
- دولت سوریه ضمن برخورداری از حمایت دولت‌های عربی سعی در کسب حمایت دولت‌های غربی برای وارد آوردن فشار بر ترکیه دارد.^۸ خبرگزاری رویتر طی تحلیلی در این خصوص اظهار می‌دارد این اولین بار است که هفت متحد سوریه در اختلاف آب بین سوریه و ترکیه دخالت می‌کنند.^۹
- دولت سوریه در این زمینه یادداشت اعتراضی نیز به ترکیه تسلیم کرده که ترکیه نیز به طور متقابل طی یادداشتی نظرات خود را درباره آب فرات به دولت شام اعلام داشته است.^{۱۰} همچنین پیشنهادی ۳ ماده‌ای در خصوص آب رودخانه‌های دجله و فرات به سوریه ارائه کرده که مقامات سوری به هیچ وجه مایل به بررسی آن نیستند:
۱. دولت ترکیه خواهان بررسی نیاز آبی دو کشور سوریه و عراق است؛
۲. وزارت امور خارجه ترکیه سعی دارد موضوع آب در محافل بین‌المللی مطرح

نشود، بلکه در این زمینه بین ترکیه و سوریه مذاکره به عمل آید؛

۳. ادعای سوریه مبنی بر اینکه آب ارسالی آلوده بوده است و این آلودگی ناشی از آبیاری اراضی وسیع بوده، نادرست می باشد؛ زیرا اطراف طرح گاپ تنها حدود ۱۰۰ هزار هکتار اراضی آبیاری وجود دارد.^{۱۱}

مقامات وزارت امور خارجه ترکیه در مورد سد بیرجیک نیز اظهار می دارند: که این سد مشکلی بین دو کشور پدید آورده است. این سد که در پایین سد آتاتورک ساخته شده حکم ریگلاتور (تنظیم کننده) را دارد. این سد آبهای خارج شده از سد آتاتورک را تنظیم می کند. با توجه به اینکه میزان ریزش آب فرات در فصل زمستان ۱۰۰۰ و در فصل بهار ۱۳۰۰ مترمکعب در ثانیه است و این میزان در فصل تابستان تا ۱۵۰ مترمکعب در ثانیه کاهش می یابد، بنابراین، چنانچه آب مهار نشود، در زمستان باعث جاری شدن سیل و در فصل تابستان سبب بی آبی می گردد. ترکیه مدعی است که این سد، چه در زمستان و چه در تابستان، به طور مستمر ۵۰۰ مترمکعب آب در ثانیه رایگان می دهد.

حتی هم اکنون برای به کار انداختن توربینها بین ۷۰۰-۶۰۰ مترمکعب آب در ثانیه به سوریه ارسال می شود که این وضع تا زمان آبیاری ادامه می یابد.

مقامات وزارت امور خارجه همچنین اظهار می دارند بیرجیک به سبب ضرورت های فنی بر روی رودخانه بسته شده و هدف آن جلوگیری از جاری شدن آب به سوی کشورهای همسایه نیست. ذهنیت موجود در سوریه و عراق مبنی بر اینکه سد بیرجیک و دیگر سد های ساخته شده بر روی رودخانه فرات به عنوان سلاحی علیه آنها به کار می رود، صحیح نبوده، به دور از واقعیت است.^{۱۲} ساخت این سدها بر روی رودخانه فرات از میزان آب ارسالی به سوریه و عراق نکاسته و ترکیه همچنان بر اساس تعهد خود آب لازم را در اختیار این دو کشور قرار خواهد داد.

«عمر اکبیل» (O. Akbel)، سخنگوی وزارت امور خارجه ترکیه، در پاسخ به سؤالی در مورد اینکه «آیا در پس طرح مسئله آب از سوی سوریه دولت اسرائیل قرار دارد، گفت: «ما نیز در مطبوعات این اخبار را خوانده ایم، ولی حقیقت ندارد؛ زیرا رابطه ای

بین آب رود فرات و روند صلح خاورمیانه وجود ندارد.^{۱۲} منابع خبری می گویند حافظ اسد در دیدار با شیمون پترز مسئله آب را مطرح کرده و قرار بوده که اسرائیل، به شرط ریختن آب رودخانه یرموک (Yermuk) به منابع آب سرزمین خود، بلندی های جولان را تخلیه کند. سوریه نیز با دریافت آب بیشتر از ترکیه نیاز آبی خود را برطرف سازد. هم اکنون، سرعت ریزش آب یرموک سالانه ۴۶۰ میلیون مترمکعب است. پروفیسور اسماعیل بودوک اولگاچای (I. Buduk Olga Cay)، از سیاستمداران باتجربه ترکیه، معتقد است که اسرائیل نقشه دراز مدت برای آب ترکیه دارد. این کشور هم اکنون مسئله آب را به آمریکا کشانده و به ترکیه فشار خواهد آورد تا سیاست جدی و قاطع اش را در زمینه آب فرات به مرحله اجرا گذارد.^{۱۴}

در ۱۵ دی ۱۳۷۴، وزارت امور خارجه ترکیه جلسه ای برای توضیح بیشتر در مورد تقسیم آب فرات برای نمایندگان کشورهای عضو سازمان همکاری های اقتصادی و توسعه (OECD) تشکیل داد که نماینده اسرائیل نیز، بدون دعوت، در آن حضور

یافت. اجلاس مشابهی نیز در ۱۶ دی ۱۳۷۴ برای نمایندگان کشورهای عربی تشکیل شد. در این اجلاس نیز مسئله آب و تروریسم مورد بررسی قرار گرفت. در این اجلاس، «میخائیل لاکه» (Michael Lake)، رئیس بخش ترکیه در بازار مشترک اروپا، نیز حضور داشت.

در اجلاس نخست، نمایندگان کشورهای فنلاند، سوئیس، اتریش، اسرائیل، دانمارک، ژاپن، چین، هلند، چک و اسلواک، آلمان، آمریکا، ایرلند، زلاندنو، پرتغال، سوئد، فرانسه و استرالیا شرکت داشتند. در این اجلاس، خاطرنشان شد که غرب به دنبال فتنه های جدیدی است. هدف عمده همانا دستیابی از نیل تا فرات و طرح اسرائیل برای تشکیل ارمنستان بزرگ است.^{۱۵} سوریه نیز که از موقعیت استراتژیک ویژه ای در منطقه خاورمیانه برخوردار است (واقع شدن بین دریای مدیترانه و حجاز و فلات آناتولی و کانال سوئز) در معرض تهدید غرب قرار دارد. بعلاوه، وارن کریستوفر، وزیر امور خارجه آمریکا، در سفر به سوریه سناریوهای جدیدی ارائه کرده است. طبق این سناریوها پس از فوت حافظ اسد، احتمال بروز شکاف بین

پیروان بعث، شیعیان و نصیری ها که قدرت را به دست دارند و سنی مذهبیان وجود خواهد داشت که این سوریه را به سوی جنگ داخلی یا جنگ با ترکیه سوق خواهد داد. هدف آتی آمریکا و اتحادیه اروپا، شعله ور ساختن آتش جنگ بین ترکیه و سوریه و عراق و ایران است؛ زیرا از نظر اسرائیل، ترکیه، ایران و عراق دارای توانایی های بالقوه ای هستند که باید تضعیف شوند. اجلاس خاطر نشان می سازد که در پس اقدامات سوریه، سناریوهای آمریکا، جامعه مشترک اروپا و اسرائیل وجود دارد.^{۱۶}

در کل، زمان طرح مسئله از سوی سوریه بسیار جالب است. محافل سیاسی عقیده دارند سوریه هم اکنون زیر فشار آمریکا در شرف دستیابی به نوعی تفاهم با اسرائیل بوده و سعی دارد توجه افکار عمومی را منحرف کند. بویژه که هم اکنون در روند صلح خاورمیانه مسئله بلندی های جولان مطرح است؛ زیرا دارای ذخایر مهم آب است. سوریه در اختلاف خود با ترکیه بر سر تقسیم آب فرات، ضمن ارسال پیامی برای این کشور تأکید کرده است که در صورت افزایش سهمیه آب خود در مورد

مسئله بلندی های جولان از خود ملایمت نشان می دهد. محافل ترکیه عقیده دارند که اختلاف بر سر تقسیم آب بین ترکیه و سوریه مشکلات زیادی را برای هر دو کشور در پی داشته، ولی مقامات دو طرف به هیچ وجه حاضر نیستند از منافع ملی خود چشم پوشی کنند.^{۱۷}

اگرچه سوریه هنوز در فهرست سیاه تروریستها جای دارد، ولی جنرال مورتورز حاضر شده یک کارخانه اتومبیل سازی در شهر حلب تأسیس کند. این خود نشانه نوعی نرمش در روابط آمریکا و سوریه است که به طور حتم در آینده نیز ادامه خواهد یافت.

پارلمان اروپا نیز نظر مساعد نسبت به سوریه دارد. این کشور هم اکنون در حال بازسازی روابط خود با غرب است. شاید بتوان برخی عوامل از جمله بحران خلیج فارس را در پی گرفتن چنین سیاستی دخیل دانست؛ زیرا اسـوریه بی درنگ در برابر عراق موضع گیری کرد.

ناظران سیاسی بر این عقیده اند که اگر سوریه با اسرائیل قرارداد صلح امضا کند، مردم دو کشور در کوتاه مدت قادر به ایجاد روابط خوب با یکدیگر نخواهند بود. به همین

سبب نیز سوریه سعی در کسب هر چه بیشتر امتیاز دارد. سوریه که هم اکنون با ترکیه نیز بر سر مسئله آب درگیر است، به طور حتم خود را در مقابل اسرائیل قوی نخواهد دید. به عبارت دیگر، ایجاد بحران در روابط فعلی خود با ترکیه به صلاح سوریه نیست. در حال حاضر، دولتمردان سوری دو نظر متفاوت نسبت به ترکیه دارند: برخی معتقدند طرف شدن با ترکیه سودی دربر نخواهد داشت. آنها سعی در تحکیم روابط دارند. این روابط برای اقتصاد سوریه نیز مفید خواهد بود. فاروق الشرع، وزیر امور خارجه سوریه، از جمله مدافعان این سیاست است. به نظر برخی دیگر ایجاد روابط خوب با ترکیه بی فایده است. طرفداران این نظریه از جمله حامیان گروه پ. کا. کا هستند و عمدتاً فعالیت زیرزمینی دارند. به طور متقابل، ترکیه و بویژه فرماندهی ستاد مشترک این کشور، نیز در تجزیه تحلیل‌های خود به این نتیجه رسیده‌اند که اسرائیل در تیرگی روابط ترکیه و سوریه نقش دارد. ستاد مشترک عقیده دارد احتمالاً اسرائیل و سوریه به توافقی بین خود در زمینه تقسیم آب اضافی رودخانه‌های دجله و فرات

برای برطرف ساختن نیازهای مصرفی خود دست یافته‌اند. در حال حاضر، اختلاف نظر بین وزارت امور خارجه و فرماندهی ستاد مشترک ترکیه در خصوص اسرائیل آشکار شده است. فرماندهی ستاد مشترک موضوع آب را به روند صلح خاورمیانه ربط می‌دهد، در حالی که وزارت امور خارجه رابطه‌ای بین آب و روند صلح نمی‌بیند. وزارت امور خارجه ترکیه موضوع حمایت اسرائیل از ادعاهای سوریه را تأیید نمی‌کند. یاشار چانسز (Y. Cansiz) با کسب اجازه از فرماندهی ستاد مشترک ترکیه مقاله‌ای را در مجله استراتژیک تحت عنوان «آب و روابط ترکیه-سوریه» به چاپ رسانده مبنی بر اینکه اسرائیل و غرب به شایعاتی در خصوص بروز جنگ بر سر مسئله آب در منطقه دامن می‌زنند. آنان عقیده دارند به دو دلیل مشکل آب در کشورهای خاورمیانه مطرح است: افزایش جمعیت و سیاست‌های موجود در زمینه کشاورزی. این دو عامل احتمال بروز جنگ در منطقه را افزایش می‌دهند. چانسز همچنین عقیده دارد که مسئله آب هم اکنون بین اسرائیل، اردن و فلسطین وجود دارد و

آنها سعی دارند دامنه آن را تا سوریه، عراق و ترکیه گسترش دهند. در تحلیل جانسز آمده است که سوریه هیچگونه کمبود آبی ندارد و اگر میزان آب مورد نیاز و آب واگذار شده از دجله و فرات را باهم مقایسه کنیم، تقریباً رقم مشابهی به دست می آید. این خود نشانگر آن است که اسرائیل سرچشمه همه این مشکلات است. مسئله آب بخصوص به گونه ای نمایانده می شود که با روند صلح در خاورمیانه ارتباط پیدا کند. در واقع، اسرائیل روند به اصطلاح صلح طلبانه خود را همگام با مسئله آب پیش برده و فکر واردات آب از کشورهای دیگر و رفع نیاز آبی همسایگان را مطرح ساخته است. البته، اسرائیل وانمود می کند که آب را از ترکیه خریداری می کند و برای مصارف خود مورد استفاده قرار می دهد، اما در مجموع با امضای قراردادی جداگانه با سوریه آب را به سایر کشورهای همسایه می فروشد. جانسز در تحلیل خود به این نتیجه رسیده است که اسرائیل تنها کشوری است که در منطقه نیازمند آب اضافی است و دیگر کشورهای منطقه نیازی به آب اضافی ندارند. در واقع، اسرائیل مشکل آب را به صورت

منطقه ای در آورده تا به آب رودخانه فرات و دجله دست پیدا کند.

ماهر خایناک، از مقامات عالی رتبه امنیتی ترکیه که به تازگی بازنشسته شده است، طی سخنانی اعلام داشت: «بحران ایجاد شده بین سوریه و ترکیه ناشی از مسئله آب نیست، بلکه ریشه در کاهش نفوذ آمریکا بر ترکیه دارد.»^{۱۸}

پروفسور دوغوارگیل، (Dogu Ergil)، از استادان دانشگاه، نیز در تحقیق خود در خصوص مسئله آب خاطر نشان می سازد:

۱. مشکل آب روابط ترکیه با همسایگان جنوبی اش را تحت الشعاع قرار خواهد داد. بنابراین، هر چه زودتر باید آن را حل کرد؛

۲. کلید صلح خاورمیانه آب است؛

۳. ترکیه نباید اجازه مطرح ساختن این موضوع را در سطح بین المللی دهد؛

۴. ترکیه نباید در نظرات خود پافشاری کند؛ باید طرفین را گردهم آورده مذاکره نماید؛

۵. ترکیه نباید حالت دفاعی بخود بگیرد؛ زیرا آب هم آلوده می شود و هم کم یا زیاد می گردد.^{۱۹}

ترکیه همچنین سعی خواهد کرد موضوع آب رودخانه «عاصی» (Asi) را که از لبنان سرچشمه گرفته و تقریباً همه آب آن در سوریه مصرف می شود و مقدار ناچیزی وارد شهرستان هاتای (Hatay) ترکیه شده و از آنجا به دریای مدیترانه می ریزد، مطرح کند؛ زیرا سوریه قادر به طرح آن در محافل بین المللی با توجه به اختلافی که با ترکیه در خصوص شهرستان هاتای دارد، نیست. شایان ذکر است که سوریه چندی است که در نقشه های جغرافیایی خود شهرستان هاتای را جزئی از کشور خود اعلام کرده است. ۲۰

حبیب مصری

محقق علوم سیاسی

یادداشتها:

۱. حریت، (۱۲ دی، ۱۳۷۴).
۲. زمان، (۱۱ دی، ۱۳۷۴).
۳. ینی یوزیل، (۱۲ دی، ۱۳۷۴).
۴. جمهوریت، (۱۳ دی، ۱۳۷۴).
۵. حریت، (۱۲ دی، ۱۳۷۴).
۶. زمان، (۱۱ دی، ۱۳۷۴).
۷. حریت، (۱۲ دی، ۱۳۷۴).
۸. ینی یوزیل، (۱۲ دی، ۱۳۷۴).
۹. حریت، (۱۲ دی، ۱۳۷۴).

۱۰. زمان، (۱۵ دی، ۱۳۷۴).
۱۱. حریت، (۱۲ دی، ۱۳۷۴).
۱۲. زمان، (۱۱ دی، ۱۳۷۴).
۱۳. زمان، (۱۵ دی، ۱۳۷۴).
۱۴. عاکیت، (۱۵ دی، ۱۳۷۴).
۱۵. جمهوریت، (۱۶ دی، ۱۳۷۴).
۱۶. ترکیه، (۲۰ دی، ۱۳۷۴).
۱۷. زمان، (۱۱ دی، ۱۳۷۴).
۱۸. زمان، (۱۹ دی، ۱۳۷۴).
۱۹. ینی یوزیل، (۱۲ دی، ۱۳۷۴).
۲۰. ینی یوزیل، (۲۲ دی، ۱۳۷۴).

امنیت قومی جهان عرب: فرصت همچنان باقی است

بی تردید، رویدادهای بزرگی که طی چند سال اخیر در عرصه بین المللی و دنیای عرب به وقوع پیوسته، میزان قدرت اعراب را در تحقق امنیت قومی خود زیر سؤال برده است. هرچند بجاست که ماهیت این امنیت و امکان بحث در مورد رابطه امنیت قومی دنیای عرب